

УДК 304.42

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ

Лідія Марфобудінова

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології
пр. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

У статті досліджено значення гендерного питання для політичних процесів в умовах демократії як на національному, так і на глобальному рівні. Сконцентровано увагу на наукових положеннях про недосконалість суспільного статусу гендерної проблематики. Розглянуто парадигмальні засади поєднання теорій політичної демократії з критикою недосконалості політичних інститутів у сучасних гендерних дослідженнях.

Ключові слова: гендерна політична теорія, феміністські доктрини, парадигмальний статус, гендерна рівність, гендерне представництво, гендерне квотування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Гендерні дослідження у сучасних політичних науках зростають як у кількісному відношенні, так і у межах застосування нових методологічних підходів. Значення гендерного питання для політичних процесів в умовах демократії постійно збільшується як на національному, так і на глобальному рівні. Проблеми гендерної рівності, ступеня зображення гендерної специфіки у політичних відносинах, а також у нормативних актах просувається до порядку денного не лише країни сталої демократії, але й транзитивних політичних систем. Предметом наукового обговорення є квотування гендерної присутності у законодавчих та виконавчих органах влади, покращення механізмів репрезентації жінок та інших міноритарних груп у процесах прийняття рішень тощо. Разом з тим, парадигмальні підходи до тлумачення нормативного та прагматичного значення гендерної рівності потребують подальшого розгляду. На сучасному етапі політичні аспекти гендерної проблематики у суспільстві нерідко розглядається у рамках феміністичної політико-ідейної традиції, яка до певної міри звужує безсторонній розгляд політичного значення представництва за статевою ознакою. У зв'язку з цим існує потреба у встановленні предметної сфери гендерних досліджень у рамках сучасної політичної теорії. Ключовим аспектом у такому дослідженні має бути ідентифікація належності тенденцій гендерних політологічних розробок до певної політологічної або загальнонаукової парадигми. В умовах сучасної України політико-теоретичний погляд на гендерні проблеми вимагає подолання буденних спрощених суджень та гендерних стереотипів, які склалися в рамках світоглядних матриць консерватизму, релігійного фундаменталізму та інших ідеологічних систем.

Аналіз публікацій. Теоретичне зображення гендерної проблематики здійснювалася багатьма знаними закордонними науковцями. Зокрема К. Адамс та Л. Груен досліджують екофемінізм як явище феміністського тлумачення прав жінок у співвідношенні з іншими тваринами та Землею [4], К. Бозель і К. Келлер на прикладі проблеми апофатичних тіл аналізують негативну теологію, явища втілення і реляційності [5], С. Бюхлер, та А.М. Хансон висувують питання про політичну екологію жінок, водних ресурсів та глобальних змін навколишнього середовища [6], Х. Кантерз та Г. Ятцен вивчають психоемотивні реакції

жінок на прикладі елементарних пристрастей Л. Іригарей [7], Е. Гласберг розглядає тему антарктиди як об'єкт культурної критики у контексті гендерної політики наукового дослідження та зміни клімату, Е. Джеггер надає увагу співвідношенню гендеру та глобальної справедливості [8]. Разом з тим, існує потреба більш докладного розгляду парадигмальних основ сучасної гендерної політичної теорії. Уваги вимагає значення феміністських доктринальних положень для предметного поля політичної науки.

Метою статті є встановлення особливостей взаємодії парадигмальних засад гендерних досліджень та сучасної політичної теорії. Завданням статті є з'ясування евристичного потенціалу міждисциплінарних засад сучасних гендерних досліджень.

Основний зміст. Сучасні емпірично орієнтовані дослідні парадигми намагаються вибудувати причинно-наслідкові зв'язки, які зумовлюють статус гендерної проблематики в умовах порядку денного сучасної демократичної політики. Одним з базових знаків контівської емпіричної традиції є прагнення пов'язати гендерні процеси з більш масштабними політичними процесами світового рівня. Згідно з вітчизняною дослідницею А. Іовчевою, «в умовах спрямування світової політики на всебічну демократизацію, гендерний аспект у політичному контексті набуває досить важливого значення» [2, с. 88].

Наукові положення про недосконалість статусу гендерної проблематики та необхідність досягнення орієнтирів гендерної рівності та певних преференцій у реалізації політичних прав та удосконалення механізмів гендерного представництва формується на основі підходу критичного реалізму, який був характерний як для постмарксизму, так і для нового інституціоналізму у політичній науці. У зв'язку з цим, критичний аналіз наявних інститутів та відносин між ними формує упереджену картину незадовільного стану політичного зображення гендерних проблем у суспільстві. Зокрема досить переконливою виглядає думка А. Іовчевої, що «нерівномірне впровадження механізмів входження жінок у політику, залежить від різного рівня розвитку громадянського суспільства, низької політичної активності самих жінок, слабкого розвитку політичних інститутів, властивих демократичному режиму правління та недосконалості нормативно-правової бази» [2, с.88].

Виокремлення ключових чинників, які негативно впливають на політичне розв'язання проблеми гендерної нерівності, а також фіксують і консервують наявний незадовільний стан також властиве парадигмальній позиції соціального критицизму. Ці положення висували представники франкфуртської школи, а також деякі представники постмодернізму й постструктуралізму. Важливою критичною позицією фемінізму залишається постулювання негативного значення патріархального панування у суспільстві. На думку А. Іовчевої, «основним фактором, який перешкоджає ефективному впровадженню гендерного рівноправ'я у деяких країнах світу залишається панування суспільних стереотипів переважно патріархального типу управління» [2, с. 89].

Акцентування уваги на нормативних або раціоналістичних підходах до трансформації політичних засад гендерного питання у сучасних демократичних країнах великою мірою пов'язана з нормативізмом. Ця парадигмальна площина тлумачить політичну дійсність у такий спосіб, що одні процеси мають негативну конотацію, а інші – позитивну. Тому вони можуть бути залучені до використання положень ідеалістичної свідомості. На цій підставі висувуються рекомендації щодо перетворення небажаного стану. «Практика квотування має застосовуватися, в першу чергу, в синтезі з виборчою системою, інакше гендерні квоти будуть малоефективними та безрезультативними. Важливо розуміти, що продуктивне функціонування квот на пряму залежить від типу виборчої системи», вважає А. Іовчева [2, с. 90].

Розгляд можливостей забезпечення відповідності ідеальним засадам та уявленням забезпечується на основі положення щодо перетворення конкретних сегментів політич-

ної дійсності на основі постулатів гендерно-ангажованої свідомості дослідника. У ситуації багатьох трансформаційних країн можливість досягнення орієнтирів політичної демократії поєднується з критикою недосконалості політичних інститутів та необхідності виправлення ситуації радикальними засобами соціально-політичної інженерії. У багатьох випадках нормативи та ідеалістичні тлумачення підкріплюються аргументацією, пов'язаною з традицією психоаналізу. Зокрема, йдеться про понятійно-категоріальний апарат теорії політичних архетипів. Юнгіанська парадигма психоаналізу надає широкий простір для ідентифікації соціально-психологічної причинності гендерної нерівності. Як зазначає українська вчена Т. Купцова, «спираючись на юнгівську методологію, потрібно зауважити, що невіддільними властивостями архетипів є автономність, неусвідомленість, висока емоційна потенція, відчуття надособистості» [3, с. 223].

Філософська та психоаналітична аргументація у суспільних науках розкриває глибинні засади жіночого як першооснови соціальної світобудови та пріоритетів свідомості людини. Разом з тим, поширення теоретико-філософських настанов психоаналізу на предметну сферу політичної теорії виступає чинником додаткового підкріплення ціннісного нормативізму в умовах гендерної проблематики.

Таким чином, формуються два полюси парадигмальності: радикального емпіризму та ціннісного нормативізму, які виступають вихідними позиціями у вивченні гендерної проблематики політичного поля. При цьому смислові конотації у психоаналітичних будовах можуть бути як ортодоксальними, так і парадоксальними. На думку Т. Купцової, «втілення чоловічого початку в жіночій підсвідомості – Анімус – має, подібно Анімі у чоловіків, як позитивні, так і негативні риси. Анімус може представляти невблаганну, жорстоку силу навіть у жінок з дуже жіночою зовнішністю. Іноді в них проявляється щось вперте, холодне і зовсім недоступне. При цьому підкреслюється, що у жінок основний вплив на Анімус – батьківський. Саме батько наділяє Анімус доньки особливим колоритом, котрий ніколи не відбиває індивідуальність самої жінки» [3, с. 224].

Наступним кроком у сходженні від абстрактного конкретного у філософсько-психоаналітичних побудовах є прив'язка поточної дійсності до архетипової аргументації політичного стану гендеру. У зв'язку з цим формується пресупозиційна схема розгляду конкретних політичних явищ. Зокрема, це стосується положення про маскуліне або патріархальне джерело у політичних відносинах домінування – підлеглості. «Розгляд архетипів як певних пресупозицій, схильностей та тенденцій, які в різні епохи представлені різними образами чоловічого та жіночого, дає можливість перетворити минуле у символи, якими окреслений зміст майбутнього. Таким чином, реконструкції архетипів маскулінного та фемінного (Аніми та Анімуса) набувають актуального значення», вказує Т. Купцова [3, с. 225].

Психоаналітичні парадигмальні компоненти теоретичних соціальних узагальнень доповнюються емпіричними даними щодо стану психологічного здоров'я. Аналіз Пієта Бракка, Роземаріда Дереддре і Сари Ван де Вельде, соціологів Гентського університету, показує, що в суспільствах із великою гендерною рівністю чоловіки та жінки мають краще психічне здоров'я та менший гендерний розрив у симптомах депресії [9].

Соціально-демографічні дані дають змогу робити висновки про широке цивілізаційне значення гендеру. Зокрема, дослідження європейських вчених показали, що жінки мають симптоми депресії та глибокої депресії приблизно вдвічі частіше, ніж чоловіки. Проте цей гендерний розрив не видно у всіх країнах, а також змінюється протягом життєвого циклу [9].

Відносно вузька фахова проблема гендерної депресії демонструє, що теоретичні пояснення не завжди відповідають змісту отриманих даних. Дослідники з університету

Гента, використовуючи дані Європейського соціального обстеження, вивчали, яку роль гендерної нерівності відіграють у поясненні розриву гендерної депресії [9].

Політичне значення гендерно-забарвлених соціопсихологічних проблем відбивається на рівні ідентифікації географічного ареалу її поширення. Причинами гендерної депресії називають відсутність вибору та відсутність влади переплітаються, вони припускали, що розрив гендерної депресії є більшим у більш гендерних суспільствах [9].

Специфіка відносин між статями також визначає розбіжності у проявах негативного явища депресії. Аналіз даних, зібраних з 29 країн, підтвердив, що жінки частіше, ніж чоловіки, відчувають симптоми депресії в будь-якому віці. Зі збільшенням віку більше симптомів депресії трапляється в чоловіків і жінок [9].

Суперечності в емпіричних даних не дають змогу встановити політичну складову причинності. Однак негативний вплив більш високого віку на жінок є більшим, ніж у чоловіків, що супроводжується більшою гендерною депресією у 61-річній та старшій віковій групі [9].

Соціально-психологічні гендерно-забарвлені узагальнення можуть прямим чином потрапляти до теоретичних міркувань в інших суспільних науках. Автори дослідження припускають, що гендерна депресія може бути пояснена відносно несприятливим становищем жінок у суспільстві. Більший гендерний розрив серед людей похилого віку може, у свою чергу, бути пояснений кумулятивним негативним впливом, який цей відносний недолік має на життя. Це пояснення підтверджується також тим фактом, що в даному дослідженні було виявлено, що при аналізі відмінностей у сім'ї та професійному статусі людей спостерігається менший розрив у глибині депресії [9].

Висновки щодо політично зумовленої гендерної нерівності є поширеним явищем у міждисциплінарних гендерних розробках. Якщо виникнення депресії пов'язане з соціальними умовами, можна очікувати, що рівень гендерної нерівності в суспільстві також суттєво постраждає. Дійсно, у більш збалансованих країнах, як чоловіки, так і жінки мають менші симптоми депресії. Проте позитивний вплив гендерної рівності на депресію є більш помітним серед жінок, ніж чоловіків. Це означає, що гендерний розрив між чоловіками та жінками є нижчим у країнах з більшою гендерною рівновагою. У країнах, де жінки стикаються з нерівним ставленням, накопичення цієї ситуації є більшим у житті, а гендерний розрив у похилому віці вищий. При цьому самі дослідники розуміють необґрунтованість односторонніх критичних міркувань. Також європейські науковці відзначають, що менша гендерна нерівність призводить до покращення психічного здоров'я як для жінок, так і для чоловіків [9].

Окремим випадком філософської нормативістської парадигмальності в обґрунтуванні теоретичного статусу гендерних досліджень у політичних науках є політико-антропологічний підхід, який розташовує соціальні та політичні явища за темпоральною шкалою. У цьому контексті стан гендерної рівності набуває значення у протиставленні цивілізаційних стадій розвитку та впливу колоніалізму на розвиток національної державності.

На думку української дослідниці І. Грабовської, «стало очевидним, що не лише в економічному, політичному, культурному, а й у гендерному плані, тобто на рівні специфіки міжособистісного існування двох статей, існують певні особливості в ситуації постколоніальної країни, які все очевидніше стали проявлятися як в незалежній Україні, так і на всьому пострадянському просторі. Найочевидніші із них, зафіксовані дослідниками на сьогодні, – це разюче незбіжність уявлення про роль та статус жінки в суспільстві з її реальним становищем, яке зумовлено життям у перехідному суспільстві, до того ж і кризовому» [1, с.2].

Фокусування уваги на кінцевій стадії політичних трансформацій означає пріоритет інституційного конструктивізму, притаманного глобальним теоріям модернізації суспільства. Архаїзація принципів політичного модерну означає орієнтири бажаного стану теоретичного осмислення гендерної проблематики. З'являються твердження, які оцінюють політичний стан гендерної політики у порівняльній перспективі європеїзації.

Як стверджує І. Грабовська, «сучасна українська держава все більше і більше відходить від європейських гендерних стандартів і цінностей, фактично не встигнувши за попередні роки свого існування долучитись до них. Подібний процес спостерігається на всьому пострадянському просторі. Отже, при приведенні законодавств цих країн у гендерному плані до європейських стандартів, виникає різкий конфлікт інтересів між задекларованими гендерними стандартами та наявними суспільними стереотипами та гендерними практиками» [1, с. 3].

Разом з тим, максимізація принципу ідеалізації властива класичним феміністичним доктринам. Вона визначає практику теоретизування щодо доцільності конкретних політичних дій у сфері інституалізації демократичних відносин між статевими групами. Зокрема, висувуються твердження щодо бажаного стану гендерної рівності в Україні. «Цей процес в Україні знаходить відбиття лише в поодиноких розпорошених дослідженнях феміністок/тів та гендеристок/тів, які, окрім жіночої, акцентують увагу і на чоловічій ідентичності, що зазнає в сучасному світі активних змін», вважає І. Грабовська [1, с.4].

Отже, попри плюралізм парадигмальних традицій, які формують сьогодні теоретичний дискурс гендерних розробок у політичних науках, значне місце посідає ірраціоналізм як принцип організації аргументації. Його значення полягає у монологічному постулюванні виняткової важливості гендерних суперечностей у суспільстві, консервативному погляді щодо представлення різних гендерних позицій, доктринальному обґрунтуванню доцільності політичних дій. Зазначені парадигмальні наслідки формують однобічність сучасних гендерних політичних теорій та визначають необхідність нових дискусійних позицій та висунування інноваційних підходів щодо теоретичного осмислення політичного статусу гендеру та його зв'язку з поняттєвим апаратом політичної науки. Актуальним є формування постфеміністської парадигми емансипації гендеру, яка відкриє можливості для теоретичної розробки не лише жіночності у політиці, але й інших міноритарних груп, які потребують зміни механізмів політичної репрезентації.

Висновки. Таким чином, парадигмальні виміри політологічних гендерних досліджень пов'язані з двома основними дослідними традиціями розгляду взаємозв'язку суспільних та політичних питань. У рамках неінституціоналістської та системної парадигми питання гендерної рівності й гендерного представництва належать до зовнішнього середовища політичної системи. Відповідно, політизація гендерної проблематики відбувається на основі функціонування механізмів просування вимог до так званої «чорної скрині» політичної системи. У рамках нормативістського (філософсько-психоаналітичного) парадигмального підходу гендерні аспекти політики розглядаються як ціннісні компоненти функціонування ліберальної демократії вимагають посиленої уваги та пошуку радикальних шляхів і швидкого розв'язання. У цілому можна стверджувати, що гендерні дослідження намагаються використовувати методологічний інструментарій постбіхевіоризму, неінституціоналізму, методологічного індивідуалізму тощо. Разом з тим, на метатеоретичному рівні відчувається вплив ідеологічної матриці феміністської епістемології, яка намагається поставити під сумнів пріоритетність та значення процесів гендерної ідентичності у контексті політичних процесів сучасної демократії. Парадигмальний статус гендерних досліджень, на думку автора, є подібним до статусу розробок етнічної політики та регіональ-

них досліджень, які у другій половині ХХ століття перейшли на засади парадигмальності й міждисциплінарного синтезу. Це дозволило науковцям вийти на новий рівень теоретичної концептуальності. Перспектива подальшого розвитку проблеми, порушеної в даній статті, є вивчення особливостей національних шкіл гендерних політичних досліджень.

Список використаної літератури

1. Грабовська І.М. Постколоніальна гендерна теорія в структурі соціогуманітарного знання сучасної України. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. Серія «Історія науки і техніки». 2013. № 48. С. 45–52.
2. Іовчева А.М. Гендерна рівність у політиці: теорія та практика *Наукові праці. Чорноморський державний університет імені Петра Могили*. Серія «Політологія». 2009. Т. 122. Вип. 109. С. 88–92.
3. Купцова Т. Теорія архетипів та їх гендерна складова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія». 2013. Вип. 12. С. 221–229.
4. Adams C. J., Lori G. *Ecofeminism : Feminist Intersections with Other Animals and the Earth*. New York and London : Bloomsbury, 2014. 288 p.
5. Boesel Ch., Keller C. *Apophatic Bodies : Negative Theology, Incarnation, and Relationality*. Bronx, NY : Fordham University Press, 2009. 448 p.
6. Buechler S., Hanson A.M. *A Political Ecology of Women, Water, and Global Environmental Change*. New York : Routledge, 2015. 288 p.
7. Canters H., Jantzen G. *Forever Fluid: A Reading of Luce Irigaray's Elemental Passions*. Manchester, UK : Manchester University Press, 2014. 180 p.
8. Glasberg E. *Antarctica as Cultural Critique: The Gendered Politics of Scientific Exploration and Climate Change*. New York : Palgrave MacMillan, 2012. 174 p.
9. Himma M. *Sooline võrdsus mõjutab depressiooni levikut riigis*. URL: <https://novaator.err.ee/642231/sooline-vordsus-mojutab-depressiooni-levikut-riigis>
10. Jaggar A. *Gender and Global Justice*. Malden, MA : Polity Press, 2014. 288 p.

PARADIGMAL PRINCIPLES OF GENDER RESEARCH AND CONTEMPORARY POLITICAL THEORY

Lidiia Marfobudinova

*Oles Honchar Dnipro National University,
Department of Political Science,
Gagarin ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

The article examines the importance of gender issues for political processes in a democracy, both at the national and at the global level. The attention is focused on the scientific provisions on the imperfection of the social status of gender issues. The paradigmatic principles of combining theories of political democracy with critique of the imperfections of political institutes in modern gender studies are considered.

Key words: gender political theory, feminist doctrines, paradigm status, gender equality, gender representation, gender quotas.